

TADAO ANDO, CONTINUATOR AL FILOSOFIEI TRADIȚIONALE JAPONEZE ZEN

Asist. drd. arh. Codruța IANA, UAUIM

Îndrumător științific: prof. dr. arh. Daniela RĂDULESCU-ANDRONIC

Motto: „Am credința arogantă că felul în care trăiesc oamenii poate fi influențat, chiar dacă doar puțin, de semnificațiile arhitecturii”¹

INTRODUCERE

Capitolul acesta va avea două puncte de sprijin: filosofia zen și reflectarea ei în conceptele arhitecturale ale arhitectului Tadao Ando, drept continuator în contemporan al tradițiilor japoneze. Astfel, în prima parte voi prezenta succint sistemul de credințe specific zen-ului, pentru ca în a doua parte, studiind interviurile și lucrările lui Tadao Ando, să cercetez legătura între acestea și felul cum se realizează ea. De ce aceasta alăturare?

În primul rând, pentru că filosofia zen este una dintre cele mai pregnante în Japonia, de ale cărei tradiții arhitectul se simte legat, permanent ghidat și inspirat.

În al doilea rând, conceptul *zen* îl întâlnim răsfoind revistele de arhitectură și design, ca atribut al spațiilor și atmosferei minimaliste, ca o caracteristică definitorie a acestuia.

În studiul meu m-au ajutat în principal prelegerile lui Osho incluse în cartea *Calea Zen*, câteva dintre cugetările lui Suzuki Roshi² și alte câteva povești și proverbe semnificative, culese din literatura zen specificată în bibliografie.

Studierea arhitecturii lui Tadao Ando a fost motivată de faptul că arhitectul japonez este foarte prezent în revistele de specialitate care au ca subiect de interes minimalismul. Inspirația pe care o găsește arhitectul în conceptele tradiționaliste ale culturii japoneze, la care se raportează permanent, se face simțită în opera sa. Analiza acesteia va scoate în evidență în ce măsură sunt prezente conceptele zen. Ce este zen și ce legătură are cu minimalismul?

ZEN, ȘCOALĂ ȘI FILOSOFIE

Zen-ul este o școală a lui³ provenită din Budism. Cuvântul *Zen* este pronunția japoneză a cuvântului din chineză Chan care derivă din , cuvânt din sanscrită care înseamnă meditație sau stare de meditație. Zen practică înțelepciunea pragmatică pentru atingerea iluminării și demonetizează cunoașterea teoretică, filosofică și științifică în favoarea experimentării directe prin intermediul meditației și practicii *dharma*.

Apariția sa ca școală distinctă a budismului în China în secolul al VII-lea este legată de , un călugăr persan, se pare, care a venit în China cu misiunea de a transmite aceste învățături aparte față de scripturile budiste. Zen se răspândește în Vietnam, estul Coreei și apoi în Japonia. Dezvoltarea ce mai puternică a acestui sistem de credințe are loc în Japonia Evului Mediu, când Zen devine „religia oficială” a clasei conducătoare, . În multe dintre prelegerile sale, Osho⁴ se declara adept și practicant zen, împărtășindu-și credințele, discursurile, conferințele, într-o manieră zen. Părerea sa despre subiect este că zen-ul este orientat către realitatea cotidiană, fără alte mistificări și este centrată pe om și nu pe divinitate, aceasta făcând parte din interiorul său. Faptul că omul se acceptă pe sine ca fiind o parte a divinității creatoare duce la un alt mod de percepție de sine, cu mult îmbunătățit. Responsabilitatea omului în fața căilor vieții crește semnificativ, îndemnul de a ne lua singuri viața în mâini fiind unul dintre cele mai puternice și mai vibrante. Sentimentul de victimizare în fața sorții sau de îngenunchere în fața altora care par mai hotărâți dacă nu mai puternici, dispăre, pentru că este încurajat respectul și considerația de sine. Sinele îl cuprinde pe Dumnezeu, lumina, deci și noi suntem o parte a Lui. Trezirea conștiinței se produce firesc, în timp, conștientizând că suntem puternici fiecare în felul său, ca aspecte

ale dumnezeirii. De aceea rugăciunea — o dorință, o cerere de ajutor adresată unei entități superioare — este înlocuită cu meditația. „Tot ce trebuie să faceți este să vă liniștiți mintea, să vă descoperiți centrul. Acest centru este însuși centrul existenței... Acesta este D-zeu din Zen...”⁵ Dumnezeu creator, lumina vieții, fiind acceptată în sinele nostru, introspecția devine firească, lumea interioară capătă multă importanță iar trăirile interioare sunt bogate, detașarea de lumea exterioară devenind o stare obișnuită. Toate aceste stări nu se obțin firesc ci prin antrenamente. Zen-ul este transmisia exactă a practicii. Este practica posturii și a respirației corecte, cu corpul și mintea unificate, abandonând astfel orice idee sau spirit de căutare ori de profit personal, detașat de complicațiile minții egoiste. Maestrul zen Deshimaru o numea „întoarcerea la condiția normală, originară, universală a corpului și a minții”. Zazen-ul se adresează tuturor, fără deosebire de vârstă, sex sau inteligență. Practicat cu regularitate, urmând învățătura măștrilor autentici ai transmisiei, el va conduce la transformarea radicală a viziunii oamenilor asupra lumii și va aduce fericirea profundă în viața de zi cu zi.

Osho făcea observația, într-una dintre prelegerile lui, că zen-ul descreștește frunțile practicantilor, introducând umorul ca practică. Argumentul său și al adepților zen este că viața este o bucurie permanentă, și cum zen-ul se dorește o religie emulată din viața însăși, bucuria nu poate lipsi din învățăturile sale. De aceea, unul dintre modurile prin care se revelă învățăturile zen sunt anecdotele și pildele. Extrem de semnificativă este o povestioară pe care el o spune, vrând să explice diferența dintre modul nostru uzual de a gândi și cel propriu practicii zen: „3 oameni îl văd pe un al patrulea stând pe un deal.” Fiecare dintre ei reprezintă planurile care se manifestă în general în oameni, în funcție de educație, religie, caracter: mental, emoțional, fizic.

— *Domnule, întreabă primul, ți-ai pierdut cumva animalul și ai suit aici să-l cauți?*” căută el o explicație logică pentru starea omului.

— *Nu, răspunde acesta.*

— *Deplângi cumva aici singur moartea unui prieten?*

— *Nu, răspunse omul liniștit.*

— *Poate ai venit să te bucuri doar de aer și de peisaj, întreabă al treilea.*

— *Nu, răspunde acesta, nu fac decât să stau.”*

Acesta este una din învățăturile zen: să îndepărtăm gândurile, să ne dezbrăcăm de sine, pentru ca să fim. Meditația este una dintre metodele prin care se poate realiza aceasta stare, deși mulți măștri zen spun că și traiul simplu, de zi cu zi, fără a teoretiza sau analiza nimic, duce la același lucru.

Din învățăturile lui Osho și ale câtorva înțelepți zen voi concluziona câteva problematice pe care le vom analiza în rândurile următoare, pentru a înțelege conceptele zen. Câteva dintre acestea vor deveni ipoteze de lucru în cercetarea spațiului minimalist.

Despre cunoaștere

„A nu ști este ceva extrem de intim. Acest nu știu al tău este vastitatea propriei tale naturi profunde care dă naștere împrăștierii constelațiilor cosmice, umbrei copacilor din curte și propriei tale inimi bătânde.”⁶

Văzută într-un mod abstract pentru omul contemporan occidental, cunoașterea zen înseamnă altceva pentru că însăși adevărul înseamnă altceva, iar lumea sau timpul sunt privite în acel mod paradoxal care caracterizează

gândirea zen și, în fond, omul însuși.

„Nimic nu poate fi cunoscut vreodată, viața este și rămâne misterioasă, ne putem bucura de ea... o putem celebra, dar nu o putem cunoaște” ⁷, afirmă Osho.

Paradoxul constă în faptul că această stare de a ști nu este legată de planul mental, de conștiință, ci mai degrabă de o intuiție ancestrală pe care omul o va dobândi învățând să se detașeze de gândurile sale.

Detașarea este un dat necesar pentru că însăși voința de a cunoaște tulbură apele liniștii mentale.⁸ De aceea, în zen, rolul minții nu mai este unul dominant, cunoașterea nu are nimic de-a face cu mintea, ci mai degrabă cu totalitatea. Mintea există, nu poate fi anihilată dar i se contestă rolul dominant în cunoaștere pentru că însuși capul își pierde rolul de lider, fiind văzut laolaltă cu toate celelalte organe, fiecare jucând un rol important și bine stabilit în acest sistem minunat și perfect, organismul uman.

„Adeptul zen privește realitatea în căutarea frumuseții... în ciripitul păsărilor, în copaci, în dansul unui păun, în nori, în fulgere, în mare, în nisip. El caută întotdeauna frumosul.”, afirmă Osho. *Dacă frumosul este ținta, să spunem, frumusețea însemnând non-violența, iubire și compasiune atunci cunoașterea are o dimensiune estetică, poezia părănd mai apropiată de gândirea zen decât filosofia sau știința de exemplu. Ideea de bază este că lumea nu poate și nu trebuie să fie cunoscută, este suficient doar să știi să te bucuri de ea pentru a te putea armoniza cu întregul. Bodhidharma subliniază, în învățăturile sale, că viața este lipsită de semnificație în adevărul ei profund. Semnificațiile sunt create de om în procesul de percepere a lumii conform cu educația și obiceiurile lui: „savurați această lipsă de semnificație. Viața nu are scop. Existența nu se îndreaptă niciunde. Ea există pur și simplu: este o sărbătoare, o bucurie... asta numesc hindușii lila-un joc”*(Osho, p. 147)

Zen-ul introduce o anumită stare non-mentală, de inteligență pură, *mu-sin*. Mintea aflată în această stare nu este tulburată de gânduri și astfel devine lucidă. Observatorul, nemaifiind preocupat de ideea că observă ceva sau că este preocupat de ceva, nu se mai simte separat de obiectul observat. Obiectul cunoașterii se contopește astfel cu cel interesat de acesta iar ascultătorul nu se mai simte separat de cel pe care îl ascultă instituindu-se adevărata comunicare. *„...adevăratul transfer de informații dintre maestru și adept se produce numai în asemenea momente de grație.”*(Osho, p. 95)

Zen, calea paradoxului

Paradoxul este o altă caracteristică a acestui sistem de credințe. Paradoxul, pentru că el este unul dintre cele mai pregnante trăsături umane și cum sistemul zen se dorește aplicat spre om, îl va folosi ca model, punându-i în prim plan caracterul ambiguu și contradictoriu. Viața este paradoxală, cum spuneam mai sus, de multe ori fără sens, iar această gândire nu se dorește decât să fie o reflecție a vieții ca atare. Paradoxul se găsește în cotidianul care ne înconjoară: ziua și noaptea de exemplu, anotimpurile, fiecare clipă a vieții este o moarte continuă. Binele pentru unii poate fi răul pentru alții la fel se întâmplă și cu frumosul. Biblia spune că însuși diavolul a fost un înger creat de Dumnezeu, deci însuși El, Creatorul, Binele, poartă sămânța răului, și exemplele pot continua. Zen-ul nu mai departajează binele de rău atât de clar: el afirmă că omul este Dumnezeu și diavol în același timp, de fapt are nevoie de ambele polarități ca să poată trăi viața. *„Transcendența se naște din această acceptare... aceasta înseamnă să fi realizat: să nu fii nici bun nici rău sau să fii simultan bun și*

rău.”(Osho, p. 162)

Un învățăcel amintește de o prelegere în care Suzuki Roshi spunea: „*Dacă nu e paradoxal, nu e adevărat.*” Logica este văzută ca un cerc vicios deoarece orice premisă conține în sine concluzia. De aici ideea ca orice concluzie nu poate fi absolut nouă, căci ea conține în sine premisa de la care a pornit. Osho dă exemplul seminței: „*Copacul este conținut în sămânță, dar produce la rândul lui alte semințe, care conțin și ele arhetipul copacului, și tot așa, la infinit. Este un cerc vicios: sămânță-copac-sămânță. La infinit. Sau: ou-găină-ou... Este un cerc din care nu poți ieși.*”

Mintea noastră însă este obișnuită să găsească logica, înțelesul acela pe care-l căutăm, care ni se potrivește și cu care suntem obișnuiți. De aceea, trebuie din nou să fie antrenată pentru a pierde această obișnuință de a căuta sensul. Una dintre metodele de a „adormi” logica este de a supune învățăcelul la ghicitori imposibile la care mintea să gândească până ajunge dincolo de ea însăși. Atunci apare liniștea.

Despre tăcere

Zen-ul este pasiv. De aceea, una din cele mai importante meditații din zen este postura corporală. Atunci când nu faci altceva decât să stai în postura corectă, te afli în zazen. Adepții zen susțin că dacă nu faci altceva decât să stai, nefăcând nimic, încep să se petreacă adevărate miracole. Ele se petrec de la sine, nu trebuie căutate cu tot dinadinsul. Vin singure la tine.

Suzuki Roshi le spunea discipolilor săi: „*Nu mișcați. Muriți doar, iar și iar. Nu anticipați. Nimic nu vă poate salva acum, pentru că e ultima voastră clipă. Nici măcar iluminarea nu vă va ajuta acum, pentru că nu mai aveți alte clipe. Fără viitor, fiți credincioși vouă înșivă — și nu mișcați.*”⁹

Tot ce face un maestru zen este să te ajute să devii tăcut, astfel încă să descoperi drumul dinăuntru tău, pe care l-ai cunoscut tot timpul. El te ajută să descoperi poarta interioară care îți permite să pătrunzi în altarul inimi tale. Pentru a dobândi liniștea sau calmul mental se presupune transcenderea tuturor cuvintelor și gândurilor.

„*Seninătatea sau tăcerea mentală nu este tot una cu starea de calm sau de liniște... Ea este o stare de „dincolo” de pace omniprezentă, nu este vorba de o minte liniștită ci de liniștea însăși... este o absență a procesului mental.*”(Osho, p. 50-51)

În terminologia zen există doi termeni legați de aceste stări: *kokoro și satori*.

Kokoro înseamnă nimicul, absența deplină, golul absolut. Paradoxal, dar nu negativ.

Satori este cuvântul japonez pentru starea de vid mental. La capătul unui drum îndelung unde mintea, logica și judecata dispar lăsând loc adevărului, cunoașterii.¹⁰

Sfat zen: „*Calea constă în a fi natural. Lasă-ți mintea liberă. Nu fă rău cu bună știință și nu fă rău cu bună știință. Nu te atașa de nimic. Aceasta este tao-calea*”(Osho p. 140).

Această stare de *satoti* se obține cu antrenamentul meditației dar o altă metodă este *koan* — o ghicitoare imposibil de descifrat, care reduce logica la tăcere. Gândurile sunt obișnuite să creeze alte gânduri, să se rostogolească atrăgând după sine concepte, concluzii, creând semnificații faptelor. Koan obișnuiește mintea și logica ei cu absurdul pentru a-și înțelege singura neputință și pentru a renunța la sistemele ei logice.

„...la început a fost cuvântul”

Pentru a obține acea stare de tăcere deplină trebuie să înțelegem un lucru foarte important: cuvintele sunt extrem de puternice, ele creează lumi prin vibrația lor. Bodhidharma afirmă: „*nu concepeți cuvinte. Dacă le-ați conceput deja anihilați-le, renunțați la ele*”.

În terminologia învățăturilor zen există un cuvânt chinezesc pentru starea în care mintea nu concepe nici un cuvânt — *mo chao*. *Mo* înseamnă senin sau tăcut, iar *chao* înseamnă reflexie sau luciditate. Este starea perfectă când „lacul mental” este perfect liniștit și pentru că nici o undă nu-i tulbură pânda apei, el va reflecta perfect realitatea.

O foarte sugestivă poezie scrisă de Hung Chin, afirmă: „*Tăcut și senin el uită de cuvinte iar realitatea îi apare clară și vie în fața ochilor. Când el o realizează ea îi apare vastă și nelimitată iar el devine conștient de esența ei. Această conștiință strălucitoare reflectă perfect realitatea și din această reflexie pură se nasc miracolele*”.

(Osho p. 45)

Ego-ul, sinele și armonia universală

În general sistemele religioase orientale pun accent pe relaxare, liniște și detașare. De aici pleacă cunoașterea, integrarea în armonia universală. De aceea, agitația omului contemporan este văzută ca un factor negativ care-l îndepărtează de aceste stări sublimе. Osho ne prezintă diagnosticul zen-ului: „*Greșeala omului este că se gândește că există. Un copac nu se gândește deloc căci nu are un sine, nici pietrele nu au un sine, nici cerul. Fără un sine este imposibil să te simți nefericit. Eul este cel care deschide porțile suferinței*.” (Osho p. 70)

Buddha denumește sinele său, ego-ul — *atta*. Omul contemporan s-a izolat de armonia universală în momentul în care a pus accent pe *atta*. Iar izolării i-a urmat dizarmonia, nefericirea. Este o stare asemănătoare unui îngheț. Ego-ul este foarte rece pentru că este singur, este interesat doar de el însuși, nu lasă energiile să curgă liber, dinlăuntru afară și invers. „*A te naște, a fi viu înseamnă a curge, a fi cald, a te dizolva, a nu ști unde te termini tu și unde începe existența, a nu cunoaște hotare, a rămâne centrat în această conștiință difuză. În esența ei conștiința, nu este conștientă de sine*.” (Osho p. 71)

În momentul în care energiile încep să curgă, *atta* se topește în totalitate, restabilindu-se armonia.

Lao Tse explica o astfel de stare: „*toți oamenii par să fie atât de siguri pe ei, cu excepția mea. Toți se simt atât de bine în pielea lor, cu excepția mea. Eu sunt nedefinit, oarecum ambiguu... nu știu cum să mă definesc pe mine însumi și cum să-i definesc pe ceilalți. Nu știu cum să separ eul meu de ceilalți*.” (Osho p. 71)

Teoriile zen, cu rădăcini în învățăturile budiste de fapt, subliniază că ego-ul omului nu este ceva natural, este un produs social. El există doar datorită credinței omului în el pentru că noi suntem uniți cu toții în același univers. Osho subliniază: „*vorbim de un univers nu multivers. Toți sunt una în interiorul lui. Indiferent dacă murim, ne naștem, trăim, iubim sau urâm noi suntem cu toții una, pulsăm cu toții la unison*.” (Osho p. 74)

De aici ideea de detașare de ego, pentru a putea să revenim la armonia universală.

Despre meditație și detașare

Tăcere absolută, repaus absolut, golirea perfectă a minții, toate sunt stări deosebite care contrazic organic felul omului. Toate pot fi atinse cu greu și cu îndelungi practici. Meditația este una dintre ele. Osho o definește: *„Meditația înseamnă să fii în armonie deopotrivă în interior și în afară. De fapt meditația înseamnă să fii armonia însăși... înseamnă să fi dintr-o bucată integrat echivalează cu starea de pace. Starea de meditație este starea de unitate...”* (Osho p. 97) Ruperea din armonia universală s-a transpus în starea nemeditativă a omului. Orientalii au inventat un cuvânt special, „non-dualism”, pentru a descrie această stare ne-duală, care trebuie atinsă mai întâi în interior, pentru ca abia după aceea să se reflecte și în exterior. Meditația este cea care antrenează practicantul pentru a deveni el însuși o stare de armonie. Într-o etapă superioară el începe să vibreze la unison cu armonia universală, urmându-i și fericirea. Fericirea este văzută ca o umbra a armoniei urmând-o fidel, în aceste stări benefice atinse prin meditație. *„Ești una cu tăcerea în această stare de tăcere te poți dizolva instantaneu în marea existență, te poți pune la unison cu pulsul unisonului.”* (Osho p. 97) Principalul secret împărtășit de zen este detașarea. *„Dacă ești detașat și accepți inclusiv pierderile, dacă ții pumnii deschiși, nu îndeștiți, viața te îmbrățișează fără rezerve. Nu trebuie să te cramponezi de ea nici cu emoțiile nici cu gândurile tale.”* (Osho p. 162). Nu suntem educați să trăim clipa care este singura realitate și pentru acest lucru simțim angoasa permanentizării ei. Dar perenitatea este imposibilă pentru că în fapt totul este în mișcare, în transformare. *„Fiecare moment trăit total, într-o stare de spirit relaxată, este sinonim cu eternitatea...eternitatea nu are nimic de-a face cu durata de timp ci cu profunzimea momentului.”* (Osho p. 163) *Konomama* sau *sonomama* este cuvântul japonez pentru starea de „tot ce există acum”, asta este totul. *„Această viața din momentul prezent este Dumnezeu. Nu se pune problema existenței lui Dumnezeu, ci a divinității acestei existente actuale - a unui copac, a unei stânci, a unui bărbat, a unei femei, a unui copil. Această existență este un fenomen indefinit, nedefinibil.”* (Osho p. 17)

Simbolul bambusului

Bambusul este unul dintre cele mai specifice simboluri ale zen-ului, conținând câteva dintre conceptele sale importante: ancorarea în pământ, în viață, îndreptarea către cer-către divinitate, culoarea verde fiind culoarea vieții însăși, a energiei vitale care curge permanent și vidul interior universal. Faptul că bambusul crește drept-vertical către cer, ar putea semnifica orientarea firească și neperturbată către divin și etern. Culoarea sa de un verde proaspăt este însăși culoarea energiei vitale care curge nestăvilită între cer și pământ, indiferent de anotimp. Bambusul nu pare a fi perturbat de niciun element meteo în verticalitatea sa permanentă iar rădăcinile ramificate și bine prinse de pământ sunt așa cum ar trebui să fie și omul-cu picioarele pe pământ. Apoi tulpina este goală în interior ceea ce simbolizează vidul însuși, golul interior. *„Bambusul este foarte ferm înrădăcinat în pământ. Tulpina sa, se înalță însă foarte sus, către cer. Ea atinge o înălțime amețitoare. Bambusul este un copac subțire dar înălțimea sa poate depăși pe cea a multor copaci. Nu se teme de vânturi, căci are rădăcinile puternice. Cântă o mie și unul de imnuri adresate cerului dar nu se împotrivesc pământului. Are aripi dar și rădăcini.”*¹¹

Cuvinte cheie din zen și legătura cu spațiul de tip zen.

Analizarea conceptelor zen ne-ar putea conduce către o morfologie spațială specifică: **spațiul arhitectural zen**. Aceste paradigme introduse în ecuația creației spațiilor arhitecturale vor putea induce locuitorilor acele stări despre care se vorbește în învățăturile zen.

- Să începem prin a sublinia acel aspect al introspecției, de întoarcere dintre interior către exterior, spre sinele universal și absolut. Filosofia zen este o filosofie a detașării de material, o filosofie a minimalului, pentru că armonia, fericirea, starea de bine, nu sunt stări ce au vreo legătură cu exteriorul. Minimum necesar este de ajuns pentru corpul fizic ca să susțină planurile spirituale în demersul lor către divinitate, aflat, încă o dată subliniez, în interior.

- Viața este văzută de zen, așa cum se interpretează și simbolul bambusului, ca o curgere firească a energiilor vitale, neconstrânse de *atta*. De aici se deduce că spațiul de tip zen este un spațiu deschis, preocupat ca suprapunerile de funcțiuni, volumetrii, planuri să nu întrerupă acel fluid vital care curge continuu. Această energie este simbolizată și de lumină. De aceea, rolul luminii în compunerea spațiilor zen este extrem de important. Modul cum se luminează acesta dar și modul cum se realizează o curgere firească și neîncorsetată poate fi definitoriu în conceperea „arhitecturii zen”. De aceea, preocupările pentru modul cum volumele primesc și reflecta lumina vor fi extrem de importante: texturi absorbante sau suprafețe mate, planuri translucide sau transparente, volume reflectante sunt câteva dintre mijloacele de control al acestui tip de energie.

Un alt aspect al energiei vitale ar fi folosirea bambusului ca simbol al naturii, dar și o comunicare directă și nemijlocită a spațiului interior cu exteriorul și invers. Acest aspect dă o trăsătură importantă arhitecturii de gen, impunând un anumit tip de comunicare exterior-interior prin goluri anume compuse pentru a mijloci acest aspect. De aceea, parterul ar trebui să aibă același nivel cu cel al terenului natural, ferestrele să fie generoase și să aibă parapetul coborât sau chiar inexistent, să fie glisante pentru a se putea deschide complet, lăsând natura să poată intra firesc în spațiul interior. De asemenea, curțile interioare de tip patio sau terasele de tip curte, ar putea căpăta valențe de „bucăți desprinse din natură” care ar putea intra în compozițiile morfologice ale spațiilor interioare creând, împreună, acele spații heterotopice, ambigue semi-interioare sau semi-exteroare.

- Stările interioare *satori* și *kokoro*, de vid mental sunt stări de tăcere absolută, de nemișcare. Tăcerea are însă multe aspecte unde se poate reflecta, printre care energetic și vizual. Compoziția morfologică a spațiului de tip zen va trebui să fie una statică, echilibrată din punct de vedere vizual, pentru a nu perturba, cu vreo mișcare estetică, armonia către care se accede prin meditație. Simplitatea absolută în culoare, textură și compoziție va fi un atribut al acestui tip de spațiu. Simplitatea poate fi obținută, din punct de vedere arhitectural prin multe mijloace. Ne gândim în primul rând la volumetrii, la compozițiile planimetrice și volumetrice. Ele trebuie să fie deci simple și regulate. Apoi folosirea albului se deduce direct, atât din punct de vedere al acestui minimal dorit dar și a simbolului energiei pure care se dorește integrată. Dar tot către simplitate se îndreaptă și tendința de a folosi materiale fruste, cât mai neprelucrate, naturale, aparținătoare locului unde se află construcția.

- Relaxarea este una dintre condițiile definitorii pentru îndeplinirea practicilor *zazen*, de aceea spațiul zen va căuta să redea această stare. Relaxarea înseamnă confort la toate nivelurile, de la cel spiritual până la cel fizic.

Deci, începând cu amplasarea construcției într-un anumit mediu relaxant, natural, detașat de zgomotul cotidian, până la controlarea tuturor factorilor ergonomici interiori, acest atribut condiționează, evident, arhitectura zen.

- Acceptarea contradicției și paradoxului vieții și integrarea lui în zazen este o trăsătură care și-ar putea pune amprenta pe spațiul studiat. Contradicția s-ar putea manifesta printr-un aspect total neașteptat sau nepotrivit cu mediul sitului unde se situează construcția, sau un accent neașteptat sau amuzant care să scoată atmosfera din banal.

TADAO ANDO

Tadao Ando este unul dintre cei mai prestigioși arhitecți contemporani și, pe de parte, cel mai important arhitect japonez. Lucrările sale exultă o puritate absolută prin zidurile de beton aparent, combinate cu pardoseli din lemn ori piatră, goluri mari care penetrează interiorul pentru a lăsa natura să-l pătrundă firesc. Elementele naturale, soarele, ploaia sau vântul sunt părți componente active ale spațiului creat de Ando.

Ando nu a urmat o facultate de profil, rămânând un autodidact, alegând, nu numai din motive pecuniare, să învețe despre arhitectură studiind cărți de specialitate, vizitând și observând. Pe lângă filosofia zen, Ando crede în egală măsură în experiența directă, pragmatică. El mărturisește: „*Nu am fost niciodată un elev bun. Întotdeauna am preferat să învăț singur, în afara școlii... arhitectura am studiat-o ducându-mă să o vizitez și citind cărți despre ea.*”¹² În anii 60 a vizitat SUA, și o mare parte din Europa, ținând o evidență minuțioasă a detaliilor pe un caiet de schițe. În această călătorie îl descoperă pe Frank Lloyd Wright care-i devine un prim mentor, apoi pe Le Corbusier. Ando declara într-un interviu: ¹³ „*Prima clădire care m-a impresionat a fost Hotelul Imperial din Tokio, de F. L. Wright. Când l-am văzut am înțeles că poți atinge inima omului cu un obiect de arhitectură. De asemeni l-am studiat din cărți pe Le Corbusier multă vreme. Eu și F. L. Wright avem în comun faptul că suntem arhitecți autodidacți. Și sunt impresionat că el a fost influențat de arhitectura japoneză. Am început prin a vizita și observa arhitectura de la începuturi, de exemplu am vizitat Partenonul. Pentru mine arhitectura nu este în cărți ci împrejurul nostru.*”

Indubitabil, conceptele lui Le Corbusier despre „jocul savant al volumelor în lumină” și despre a-i da „naturii înapoi ce i-am luat construind” — în fapt, o anumită relație specială de sinergie cu natura — precum și căutarea unui purism în imaginea spațiului arhitectural, sunt elemente ce se regăsesc în operele lui Ando. În afară de Le Corbusier, Mies van der Rohe, Alvar Aalto și Louis Kahn au o importanță deosebită în dezvoltarea sa ca arhitect. Operele lui preiau și continuă ideea de sinceritate formală și de lipsă a compromisului estetic.

Vorbind despre operele sale, Ando este simplu și concis, ca și arhitectura pe care o imaginează. Și totuși cuvintele creează lumi, cum spune zen, iar jocul volumelor simple în lumină și în vânt creează spații. Totul se petrece, cum s-ar zice, în spatele scenei, printre rânduri, dincolo de vizual. Arhitectul caută să conceapă spații în care oamenii să se poată simți atât de protejați încât să poată regăsi acea liniște care să le ofere contextul de a se întoarce către sine. Studiul meu asupra operei sale se bazează în cea mai mare parte pe interviurile sau scrierile sale. Am desprins astfel câteva problematice pe care le voi dezbate în continuare.

Continuarea tradiției în contemporaneitate

Din capul locului, Tadao Ando se declară tradiționalist. Afirmația pare însă surprinzătoare, având în vedere produsul vizual final. Discrepanța dintre arhitectura japoneză și cea a lui Ando este ușor de observat și-i contrazice afirmația. Totul însă se petrece la un nivel mult mai subtil.

Într-unul dintre interviurile acordate, Ando subliniază că, arhitectura tradițională japoneză are un fel unic de a comunica cu natura. Energia vieții curge nelimitată de nimic, liberă între natură și interiorul casei, ilustrând convingerea zen asupra acestui subiect. Acest lucru este facilitat pe de-o parte de materialele folosite, pe de altă parte, din configurația simplă a partiului. Totul este deschis către exterior, prin acele panouri shoji translucide și glisante. Păreră arhitectului în legătură cu acest aspect este declarată într-un interviu acordat *Architectural Record*: „*Arhitectura are un ritm al ei care o face să se închidă sau să se deschidă față de mediul exterior. Natura poate fi inclusă în arhitectură, cu blândețe sau cu duritate, fiind astfel interpretată și permițând crearea unei relații intrinsece cu arhitectura.*”¹⁴ Dacă, în aspectul exterior, asemănarea pare paradoxală, nu același lucru se întâmplă în interior. Un exemplu clasic de preluare a unui element tradițional japonez este omniprezentul raport al tatami-ului pe care-l regăsim la cofrarea betonului aparent al zidurilor tuturor construcțiilor arhitectului. Un alt exemplu al introducerii subtile a elementelor tradiționale într-un limbaj arhitectural contemporan, este felul în care proporțiile ecranelor shoji¹⁵ din camera tatami se reflectă în designul ferestrelor atriumului casei Ishihara. Într-unul dintre eseurile sale, „*Shintai and Space*”, arhitectul explică viziunea sa asupra obiectului de arhitectură acordându-i chiar o dimensiune sacră. Pornind de la învățătura zen despre omul ca receptacol pentru

Clădire tradițională japoneză

Tadao Ando, Casa 4 x 4

Interior de casa tradițională japoneză

Tadao Ando, Casa Ishihara, Osaka

divinitate, Ando folosește conceptul de shintai¹⁶, care ar putea defini arhitectura ca fiind un receptacol pentru spiritul ce sălășluiește în ființa locuitorului.

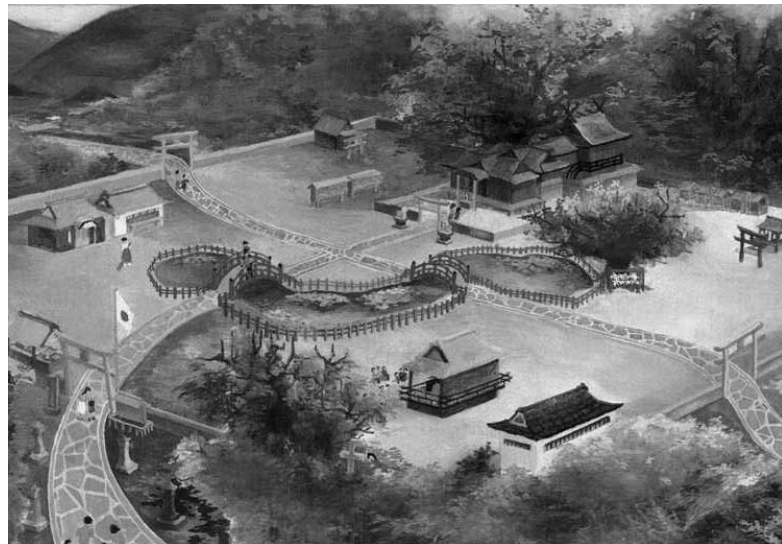
Cuvântul *jinkan* înseamnă în japoneză *lumea* iar *ningen* (ningenkan) este folosit pentru a indica o persoană. Termenul *ningen* înseamnă de fapt că ființa umană este un spațiu fizic locuit de un spirit. Sunt cuvinte din sistemul de gândire shintoist care explică într-o mare măsură viziunea lui Ando asupra arhitecturii ca obiect shintai. În acest mod, speranța lui de a influența viața oamenilor capătă noi valențe, mult mai adânci, care transcend lumea tridimensională a vizualului. „*Organismul uman exprimă lumea. În același timp este exprimat prin intermediul lumii. Când percep betonul ca fiind dur și rece recunosc (prin contrast și comparație n.a.) organismul ca ceva moale și cald. În acest mod corpul capătă o relație dinamică cu lumea înconjurătoare devine Shintai. În acest sens Shintai este singurul care înțelege arhitectura. Shintai este spiritul sensibil care răspunde lumii.*”¹⁷

Studiind un sanctuar shintoist descoperim câteva elemente specifice pe care le vom regăsi la arhitectura lui Tadao Ando. Deoarece pământul sanctuarului și al incintei (keidai) sunt considerate „sacre”, este utilizat un ecran de separare pentru a delimita situl, curtea altarului de zona „profană”. Zona din jurul sanctuarului (honden) poate fi deschisă, în funcție de natura altarului, dar cele mai multe sunt înconjurate de garduri de lemn sau piatra (tamagaki). Izolarea se amplifică prin folosirea verandelor deschise care înconjoară uneori construcția. Altarul este accesat pe o anumită cale, care este brăzdată de numeroase portaluri pe sub care treci într-un ritual de purificare denumit Torii. În fapt credinciosul este ajutat să treacă treptat din zona exterioară, din cotidianul zgomotos și profan în situl sacru unde trebuie să se reîntoarcă la sine.

„Când privești arhitectura japoneză tradițională trebuie să observi relația pe care o are cu natura. Chiar poți să trăiești aproape și în armonie cu natura-asta este foarte unic în Japonia. Arhitectura tradițională japoneză este creată de la aceste premise. De aceea exista un nivel ridicat de conexiuni între interior și exterior în arhitectură.”¹⁸, declară el într-un interviu. Zen-ul crede în libertatea curgerii energiilor naturale și de aceea spațiile interioare vor fi concepute în planuri libere și configurații simple pentru a permite acest lucru. Un exemplu elocvent este Casa Nakamura al cărui partiu este un simplu dreptunghi intersectat la nivelele inferioare de un triunghi cu care formează o curte interioară. Casa tradițională japoneză respectă acest principiu prin partiurile extrem de simple dar și prin compartimentările glisante, ușoare. Același lucru îl susține și Tadao Ando, atât prin afirmații cât și prin întreaga sa operă. „Creez o ordine arhitecturală bazată doar pe forme geometrice de bază, pătrat, cerc, triunghi și dreptunghi. Încerc să folosesc forțele naturale ale sitului unde construiesc pentru a restabili unitatea dintre casă și natură, lumină și vânt, care a fost pierdută în procesul de modernizare a locuințelor în timpul modernizării Japoniei din anii cincizeci și șaiszeci.”¹⁹, este părerea sa declarată într-un articol din Japan Architecture.

Despre natură. Relația arhitecturii cu mediul natural

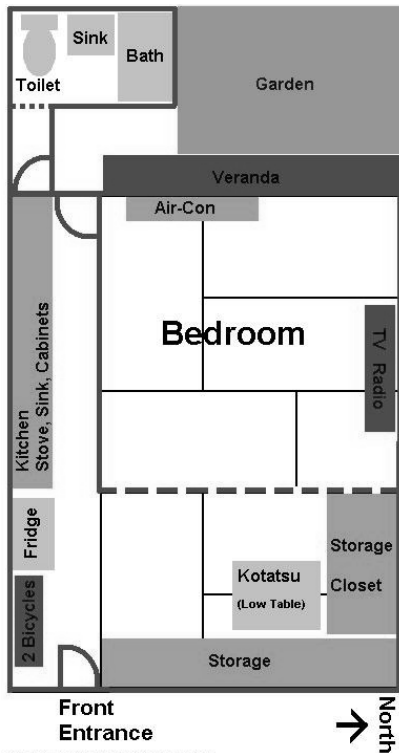
Energiile naturii care curg firesc dinlăuntru afară și invers sunt într-o sinergie cu cele telurice ale sitului în care obiectul de arhitectură este amplasat. Iată ce spune arhitectul: „Este adevărat că arhitectura este autonomă, semnificația sa de baza provine tocmai din crearea unui spațiu distinct, unic. Dar oricât de distinctă, de autonomă ar fi, ea nu poate fi desprinsă de sit, al cărui sens trebuie păstrat în arhitectura.”²⁰

Templu shintoist

Tadao Ando, Biserica de pe muntele Roko

Partiu casă tradițională japoneză, Kyoto

Partiu casă tradițională japoneză,
Kyoto

Muzeul de Artă Modernă din Forth Worth

Întreaga sa operă este rezultatul acestor concepte în care arhitectura nu poate exista în afara sitului ei. Să luăm, de exemplu, Muzeul de Artă Modernă din Forth Worth. Studiind mediul înconjurător Ando spune, citez aproximativ din interviu: „Forth Worth nu avea un astfel de centru unde oamenii să se adune, și mai întâi a trebuit creat peisajul, cu copaci și apă și apoi plantată clădirea.”²¹

Apa, un element important al acestui proiect, este unul dintre cele patru elemente naturale asupra cărora se concentrează arhitectul. Celelalte sunt vântul, lumina și cerul. Apa are multiplu rol. Pe de-o parte, este vorba de introducerea în compoziția energetică

a spațiului a acestui element primordial care este apa, o formă de energie palpabilă care ne hrănește. Pe de altă parte, este rolul său vizual în amplificarea luminii și spațiului. Efectul de oglindire este unul căutat și pentru crearea unei lumi paralele-lumea din oglindă, ambele contribuind la imaginea obținută. „Din momentul în care natura intră în relație cu arhitectura este redusă la elementele sale cum ar fi lumina, vântul, apa sau cerul, care devin simboluri ale naturii. Prinsă în relația sa cu arhitectura, natura devine o abstracție.”²², spune el.

Un alt element care face parte intrinsecă din arhitectura lui Ando este lumina. „Să luăm lumina de exemplu, care este un element natural. Filtrată printr-un ecran translucid de exemplu, ea capătă o dimensiune arhitecturală, devine parte a arhitecturii, este arhitecturalizată, renunță la libertate pentru a se supune voinței omului.”²³ Una dintre cele mai cunoscute exemplificări ale modului în care este folosită lumina este Biserica Luminii unde aceasta capătă forma unei cruci de lumină chiar în dreptul altarului.

Ando spune într-un interviu²⁴ despre Biserica Luminii: „am pus aceasta cruce de lumină pentru ca oamenii să-și simtă spiritele reunite de aceasta cruce... am vrut să fac arhitectură cu buget mic (podelele și băncile sunt făcute din lemnul de la cofraje și schele) dar cu un spirit bogat. Acesta este un spațiu în care folosești toate cele 5 simțuri să gândești: poți să vezi oamenii în lumina, să simți materialele, să auzi imnurile... Este foarte important pentru mine ca oamenii să vină într-o zi însoțită de duminică într-un loc spiritual cum este Biserica Luminii și să poată comunica între ei, să se simtă unii pe alții.

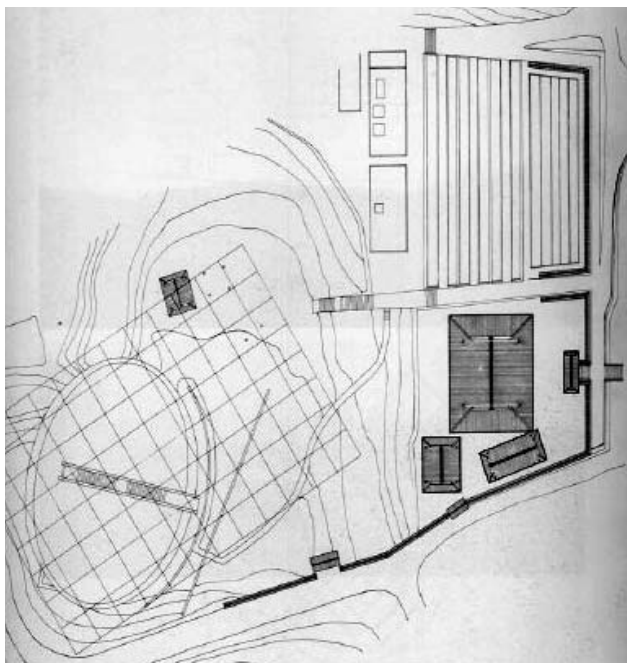
Stilul arhitecturii tradiționale japoneze este de a se îmbina atât de mult cu natura încât să nu știi exact dacă ești înăuntru sau afară. Stilul meu pleacă de la acest concept însă este exprimat prin materiale și morfologie european-contemporană.” Este de notat aici o altă paradigmă care guvernează creația lui Ando: sentimentul pe care-l impune spațiul de arhitectură asupra oamenilor. Aici intervine din nou filozofia japoneză zen care pune accentul pe interiorul spiritual, pe detașare de material, pe simplitate, deci pe o atmosferă liberă, pe relaxare pentru meditație. Revenind la lumină, îl citez din nou pe arhitect: „În toate lucrările mele lumina este un important factor de control. Creez spații capsulate mai ales prin intermediul zidurilor groase din beton. Motivul principal este de a crea un spațiu individual doar pentru sine în cadrul societății. Când factorii exteriori ai orașului cer ca zidul să fie fără deschideri interiorul trebuie să rămână satisfăcător în mod special.”²⁵, declară el în interviul acordat cu ocazia Premiului Pritzker. Modul în care folosește aceste elemente ale naturii se detașează însă de arhitectura tradițională japoneză. Ando rămâne fidel doar conceptual, vizual însă imaginea se realizează într-un limbaj modern, fidel morfologiei moderniste sau minimaliste. Spre deosebire de casa

Biserica Luminii, Ibarai, Osaka

japoneza unde energiile naturii curgeau liber, arhitectura lui Ando decontextualizează aceste elemente, schimbându-le conotația. Iată ce declară: „Elemente cum ar fi lumina sau vântul, au înțeles, doar când sunt introduse în interiorul casei într-o formă desprinsă total de exterior.”²⁶ Acest lucru se realizează prin câteva procedee de compoziție arhitecturală. La Biserica pe Apă, lăcaș de cult creștin, apa are rol de rupere de pământesc, de detașare de mediu, creând un sit „artificial” spiritualizat. Cerul are rolul său aparte, devenind „tavanul” curților interioare ale caselor proiectate de arhitect, curți care devin acele spații heterotopice, ambigui și ambivalente, spații de trecere dintre interior în exterior, specific minimaliștilor.

Tadao Ando, Templul Apei (Biserica pe apă)

Obiectul de arhitectură și relația sa cu orașul

„În fiecare proiect caut să stimulez locul prin conexiunile lui cu diverse lucruri cum ar fi orașul, istoria, societatea și natura,” notează Ando. Uneori scopul este de a descoperi memoria locului reținută de sit și de a face să se manifeste prin arhitectură...Trebuie să realizăm că „timpul descoperirii” a adus o rupere de mediul înconjurător. Acum arhitectii trebuie să înfrunte „epoca responsabilității”. „ Când concepi și construiești ceva trebuie să iei în considerare ce iei pământului și mediului pentru a aduce ceva nou.”²⁷

Pentru Ando orașul sugerează un plan continuu și monoton, variat de arhitectura care-l agită continuu. Arhitectura poate crea discontinuități dar și conexiuni în sistemul orașului. De aceea, este importantă relația obiectului de arhitectură cu mediul construit. Se obține un efect de contrast vizual impunând orașului și cetățeanului o imagine de absolută claustrare, întorcând spatele exteriorului, umplând însă interiorul cu acele elemente despre care am amintit anterior. Din nou un concept zen se întrevede în această reacție. Acela de a ne întoarce către sine dinspre exterior către interior, de a oferi o imagine complet detașată în afară, pentru a ne concentra pe imensa lume spirituală care se află în sufletul nostru. La fel ca în credința shintoistă, corpul fizic al arhitecturii este conceput doar pentru a adăposti spiritul.

Înțelesul obișnuit care se agață de lucruri este eliminat. Rezonanța materialelor, formelor și culorilor arhitecturii izbucnește din nuditatea spațiului interior. Locul vibrează astfel simpatetic cu exteriorul. *„Frumusețea are un rol dar și o funcțiune în timpurile noastre, care în japoneză ar putea fi tradusă ca și conceptul de Uskuji, care înseamnă și o viață frumoasă, cum trăiește o persoană și cum îi este viața interioară. Este ceva dincolo de aparențele pe care le poate percepe ochiul. Chiar dacă nu poți spune ce este frumos imaginea sa va rămâne vie cu tine.”²⁸* Este unul dintre conceptele explicate de Osho cu care se pare că Ando este de acord și una dintre preocupările și paradigmele care-l ghidează, aceea de a influența, în sensul educației profunde, pe locuitorul beneficiar al spațiilor sale. Aduce aminte mereu în interviuri și scrieri de amprenta pe care o pune arhitectura asupra omului. Există permanent o preocupare pentru spiritualitatea pe care dorește să o dezvolte în interior, pentru felul în care simte locuitorul spațiul său. Casa este un loc adăpostit de ziduri, aproape claustrat, unde invazia exteriorului este atent controlată printr-o poziționare specială a golurilor sau a curților interioare dar și a așezării clădirii în sit. Construcțiile sunt desprinse de mediul în care trăiesc prin elemente naturale necontextualizate care creează acele spații altfel, de trecere, heterotopice, pe care le întâlnim și la Campo Baeza, de exemplu. Arhitectura este produsă din interiorul fluxului timpului dar îl și reactivează totodată. Obiectul de arhitectură conferă locului memoria prezentului și o transmite în viitor.

Orașul contemporan este văzut de el ca un spațiu multistratificat de spații și timp. El începe să aibă o anumită radiație atunci când există un echilibru între diversele straturi temporare ale arhitecturii, când aceasta dialoghează coerent. Când introduci un obiect arhitectural nou în acest dialog, în această fragilă armonie care s-a creat în timp, înseamnă, de fapt, că rupi acel dialog și construiești unul nou, care trebuie să fie la fel de coerent în așezarea sa în straturile existente ale orașului.

lată ce susține arhitectul: *„Năzuința designului meu este că, în timp ce întruchipează propriile mele teorii arhitecturale, să dea un sens bogat spațiilor prin intermediul elementelor naturale și a multor aspecte ale vieții de zi cu zi. Cu alte cuvinte, încerc să leg forma fixă și compoziția formală de modul de viață care va fi trăită în*

Spațiu de meditație în Biserica Luminii

Interior din Casa Azuma

Livingul casei Koshino

acel spațiu dat și de societatea de care aparține. Sprijinul principal în alegerea soluțiilor acestor probleme este teoria mea personală despre arhitectura, bazată pe forme simple, propriile mele idei despre viața și emoțiile mele, ca japonez.”²⁹

Compoziția volumetrică și planimetrică, bazată, firesc, pe forme simple, pentru a nu complica un flux energetic radiant, este atent controlată într-un limbaj destul de postmodernist transcendent prin acea sensibilitate unică, niponă. Morfologia clădirii este văzută sinergic, ca cea a unui organism: „Când desenez clădiri mă gândesc la întreaga compoziție mai mult ca la părțile unui corp care trebuie să se potrivească între ele. În plus, mă gândesc la cum oamenii abordează clădirea și la cum vor experimenta spațiul.”³⁰

De ce betonul?

Dacă poți spune ceva despre semnătura distinctă a acestui maestru, aceasta este betonul aparent, cofrat în module de dimensiunile tatami-ului. Zidul de beton aparent este instrumentul cu care el își realizează ideile. Iată ce spune despre acest subiect. „*Uneori zidurile manifesta o putere la granița violentei. Au puterea să dividă spațiul, să transforme locul, să creeze târâmurii noi. Zidurile sunt elementele cele mai de bază din arhitectură și tot ele pot fi și cele mai complexe.*”³¹ Ando afirmă despre sine că este un constructor care transpune spiritul tradițional într-un limbaj contemporan. Le Corbusier a fost unul dintre mentorii săi încă de la început și lăcașurile acestuia de cult, La Tourette sau Ronchamp, de exemplu au o aceeași căutare vizuală ca la Ando. Modul în care este format betonul, în care este căutată căderea luminii pe acesta, este un limbaj comun ambilor arhitecți. Deosebirea este însă în tratarea fațadelor: betonul aparent al peretelui lui Tadao Ando față de betonul brut al lui Corbusier. Dacă acesta din urmă lasă materialul să-și afirme duritatea și spiritul său frust, masculin, Ando încearcă altceva. Modul în care este cofrat îi dă o aparență total contrastantă. Dacă vizual el apare rece și atotstăpânitor, tactil are o căldură și catifelare surprinzătoare. Este acel element de contrast care este pomenit și în filosofia zen ca fiind paradoxul omniprezent în viață. Omul este văzut ca o ființă unde coexistă elemente contrastante. Pe acest lucru se bazează și Ando afirmând chiar că a căutat acest paradox ca o provocare a senzațiilor. „*Betonul este cel mai comun material de construcție, afirmă el. El poate fi structural dar poate fi și altceva cum ar fi un material de finisaj, poate fi foarte diferit, se poate schimba depinzând de mâna care-l lucrează, de modul cum îl privești. Este în același timp un material foarte simplu și comun, ceea ce-l face potrivit cu conceptul de simplu.*”³²

Știm cu toții că Japonia are o activitate seismică extrem de bogată. Ando declară cu mândrie că niciuna dintre multele sale clădiri din Kyobe nu a fost dărmată de devastatorul cutremur. Deci, folosirea unui material atât de rezistent poate avea și o utilitate practică, conferind construcțiilor iluzia perenității.

Zidul din beton aparent nu are numai rol structural ci și o conotație semiotică, un rol în estetica designului său și compromisul nu-și are locul. În eseul său scris în onoarea acordării Premiului Pritzker lui Ando, Frampton afirmă: „*Ando a adoptat betonul ca și cum ar fi fost demiurgul tectonic al timpului nostru. Cu puține excepții l-a tratat ca pe acea substanță din care ar trebui făcut totul, în scopul de a garanta prezența ontologică a operei sale.*”³³

Betonul aparent are și o altă conotație, de simplu, de bazic, de frust, atât de potrivit unui spațiu de tip zen. Orice alt material ar fi introdus un mesaj vizual în plus pentru beneficiarul care este invitat în acest fel de arhitect, de a-și pierde interesul pentru lumea cotidiană și de a se întoarce la bază, către interiorul său spiritual. Omul zen nu pune prea mult preț pe lumea exterioară, spațiul trebuind să-i ofere un confort primitiv, legat mai degrabă de igienă și de un confort spiritual decât de paradigmele lumii consumiste contemporane, tributare imaginii. În afară de betonul aparent mai sunt prezente sticla, lemnul și metalul, totul lucrat cu cea mai mare preocupare pentru detalii, care sunt gândite încă din faza de concept. Din anii de tinerețe, când a lucrat și în ateliere de prelucrare a lemnului, arhitectul și-a apropiat și a înțeles acest material și calitățile sale multiple, energetice, nu numai estetice sau funcționale. Ando mărturisește: „*Am petrecut mult timp, copil fiind, observând într-un atelier de prelucrare a lemnului din vecinătate...cu ochii și sensibilitatea tinere, cum copacii*

*cresc și sunt transformați de soare, schimbând calitățile lemnului. Am ajuns să înțeleg echilibrul absolut dintre forma și materialul din care este făcută. Am experimentat lupta interioară a actului de creație.*³⁴ Lemnul face parte din cultura japoneză și în mod special din arhitectură. În același timp, există în orice arhitect o dorință lăuntrică de durabil, de peren. Calea pe care a ales-o Ando a fost zidul din betonul aparent cofrat într-un anumit material care să-i dea acea „căldură” necesară locuirii sale. Putem spune poate și că Ando, ca toți mini-maliștii, caută izolarea în sinele propriu casei, spațiului arhitectural, interpunând zidul ca barieră perfectă și protectoare. Este o atitudine care ar putea proveni și dintr-o educație zen atât de specifică educației tradiționale japoneze pe care arhitectul a primit-o de la bunica sa, care l-a crescut. De altfel, Ando se declara nu numai adeptul tradiției japoneze pe care încearcă să o transpună subtil în operele sale, ci considera și că a face acest lucru este o datorie de onoare. Astfel arhitectura sa reușește să fie o sinteza a elementelor vernacular japoneze sublimate într-un produs final extrem de rafinat și de actual. Actualitatea construcțiilor lui Tadao Ando nu ține de modern, modă sau timp, ci de o anumită formă de estetică ce se adresează sensibilității interioare mai mult decât ochiului tributar imaginii estetice. Ando declară: „*efortul meu este de a prezerva conexiunea intimă dintre arhitectura rezidențială și natură, conexiune specific japoneză și deschiderea către lumea naturală, o regăsire a unității dintre casă și natură*”³⁵

CONCLUZII

Ando afirma într-un interviu: „*De mult arhitectura era denumită muzica înghețată. Subscriu la această interpretare pentru că arhitectura conține un anumit ritm la care oamenii se pot relaționa. Arhitectura trebuie să exprime sufletul și spiritul ființei umane, deci aceste teme sunt foarte importante în creație. Spațiul arhitectural poate influența aceste elemente profunde ale ființei umane și eu sunt conștient de acest lucru.*”

Concluzia la care se ajunge analizând operele și filosofia arhitecturii lui Tadao Ando este că se relaționează în conceptele sale de cele tradițional japoneze, transpunându-le însă cu un limbaj căutat contemporan. De aceea imaginea finală este departe de cea tradițională. Ceea ce se observă însă este căutarea unei modalități de stăpânire, de subordonare, a naturii prin intermediul decontextualizării celor patru elemente considerate de arhitect ca reprezentante: apa, lumina, vântul, cerul. Spre deosebire de filosofii vernaculare japoneze, zen sau shintoiste, care caută armonizarea cu natura, pentru a obține armonia întregului univers, Ando caută capturarea energiilor naturii și supunerea lor forței obiectului de arhitectură care încearcă să introducă natura în interior și nu să dea arhitectura naturii așa cum face arhitectura organică de exemplu. Atunci când ne gândim la relația cu orașul construit, Ando pare că îi întoarce spatele întorcându-se din nou către sinele care este tratat într-un respect divin. În 1992 Catherine Slessor scrie în numărul din *The Architectural Review* despre Pavilionul Japoniei la Expoziția Internațională din Sevilla, Spania, „*o frumusețe intrinsecă și naturală ca cea mai pură manifestare a identității culturale japoneze.*”³⁶ Ceea ce însă nu poate scăpa observației este o anumită perenitate a esteticii operelor sale care par desprinse de firul timpului într-un golf al atemporalității pentru că imaginea oferită de creațiile sale este una permanent contemporană cu generația care beneficiază de ea. Benjamin Forgey în *Washington Post* scrie despre Ando că: „*...demonstrează o abilitate unică de conjugare a vestului cu estul, în clădiri și planuri de o puritate rezonantă și un symbolism complex. Deși este un arhitect foarte japonez, posedă o incredibilă calitate universală și atemporală*”³⁷.

Note

- 1 *"I have the somewhat arrogant belief that the way people lead lives can be directed, even if by a little, by means of architecture."*, Tadao Ando
- 2 Maestru zen, cunoscut pentru învățăturile și centrele sale zen din San Francisco prin anii 60.
- 3 Tradiția *Mahâyâna* este una din cele două tradiții majore ale Budismului existent azi, cealaltă fiind școala . *Mahâyâna* se referă la calea obținerii completei iluminări întru binele tuturor ființelor sacre, denumită și *Bodhisattvayâna*. Sursa: www.wikipedia.org
- 4 Osho, numele adevărat Chandra Mohan Jain (11 decembrie 1931 — 19 ianuarie 1990), mistic indian, lider spiritual și orator de renume mondial. Sursa: [http://en.wikipedia.org/wiki/Osho_\(Bhagwan_Shree_Rajneesh\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Osho_(Bhagwan_Shree_Rajneesh)))
- 5 Osho, Calea zen, p. 14
- 6 Kuei Ch` în (maestru Ch` an din secolul IX)
- 7 Osho, p.50
- 8 *„Oamenii continuă să întrebe unde se află Dumnezeu iar el se află chiar în fața lor. Dacă încerci să-l cunoști nu-l poți vedea pentru că atunci când încerci să-l cunoști însăși conștiința ta îți tulbură relaxarea. Devii concentrat. Îți scapă căci el nu poate fi văzut decât atunci când ești perfect relaxat, absolut deschis, când nu ești concentrat”*. Osho, p.27
- 9 David Chadwick, p.20
- 10 *„Atunci când ai rămas singur, complet singur, ai ajuns la capătul drumului”* (op.cit. p.139).
- 11 Osho, Calea Zen, p 253
- 12 În original: *"I was never a good student. I always preferred learning things on my own outside of class. I was studying architecture by going to see actual buildings and reading books about them."*
- 13 Sursa: Igloo nr.9, 2008, Cd Tadao Ando
- 14 <http://archrecord.construction.com/people/interviews/archives/0205Ando.asp>
- 15 Panou de compartimentare specific arhitecturii tradiționale japoneze, confecționat din cadru de lemn și un tip de hârtie (washi) din fibre lemnoase, sau paie, executată în tradiție, manual.
- 16 Shintai este un obiect de cult japonez despre care se spune că adăpostește spirite. Ele pot fi obiecte artisanale sau chiar elemente de relief sau naturale, în care caz sunt și adulate și capătă numele de shintai-zan.
Sursa: <http://eos.kokugakuin.ac.jp/modules/xwords/entry.php?entryID=292>
- 17 Tadao Ando, "Shintai and Space," *Precis 7*. The Journal of the Columbia University Graduate School of Architecture, Planning and Preservation, Rizzoli 1986, sec. 16.</p></p> în original: *"The body articulates the world. At the same time, the body is articulated by the world. When I perceive the concrete to be something cold and hard, I recognize the body as something warm and soft. In this way the body in its dynamic relationship with the world becomes the Shintai. It is only the Shintai in this sense that builds or understands architecture. The Shintai is a sentient being that responds to the world."*
- 18 <http://archrecord.construction.com/people/interviews/archives/0205Ando.asp>
- 19 Tadao Ando, *From Self Enclosed Modern Architecture Towards Universality*, The Japan Architect, May 1992, p 9. În original: *"Such things as light and wind only have meaning when they are introduced inside a house in a form cut off from the outside world. I create architectural order on the basis of geometry squares, circles, triangles and rectangles. I try to use forces in the area where I am building, to restore the unity between house and nature (light and wind) that was lost in the process of modernizing Japanese houses during the rapid growth of the fifties and sixties."* (trad. aut.)
- 20 <http://archrecord.construction.com/people/interviews/archives/0205Ando.asp>
- 21 Cd Tadao Ando-Revista Igloo Nr.9 din 2008.
- 22 <http://archrecord.construction.com/people/interviews/archives/0205Ando.asp>
- 23 <http://archrecord.construction.com/people/interviews/archives/0205Ando.asp>

24 <http://www.youtube.com/watch?v=ruuyudjfUdM>

25 Citat din biografia întocmită cu ocazia acordării Pritzker Prize 1995, în original: *"In all my works, light is an important controlling factor. I create enclosed spaces mainly by means of thick concrete walls. The primary reason is to create a place for the individual, a zone for oneself within society. When the external factors of a city's environment require the wall to be without openings, the interior must be especially full and satisfying."*

Sursa: .

26 <http://archrecord.construction.com/people/interviews/archives/0205Ando.asp>

27 <http://archrecord.construction.com/people/interviews/archives/0205Ando.asp>

28 Osho: *Calea Zen Osho*, Editura MIX, Braşov, 2007

29 *"The aim of my design is, while embodying my own architectural theories, to impart rich meaning to spaces through natural elements and the many aspects of daily life. In other words, I try to relate the fixed form and compositional method to the kind of life that will be lived in the given space and to local regional society. My mainstay in selecting the solutions to these problems, is my independent architectural theory ordered on the basis of a geometry of simple forms, my own ideas of life, and my emotions as a Japanese."*

30 <http://archrecord.construction.com/people/interviews/archives/0205Ando.asp>

31 *"At times walls manifest a power that borders on the violent. They have the power to divide space, transfigure place, and create new domains. Walls are the most basic elements of architecture, but they can also be the most enriching."* (trad. Aut.)

32 Sursa: <http://www.charlieroose.com/view/interview/1616>

33 Kenneth Frampton, Thoughts on Ando, published on Pritzker Architecture Prize official site. În original: *"Ando has adopted concrete as though it were the tectonic demiurge of our time. With very few exceptions he has treated it as the one substance from which everything must be made; in order to guarantee the ontological presence of his work."* (trad. Aut.)

34 *"I spent a lot of time as a child observing in a woodworking shop across...with young eyes and sensitivities, I watched how trees grew, altered by how the sun hit it, changing the qualities of the lumber produced. I came to understand the absolute balance between a form and the material from which it is made. I experienced the inner struggle inherent in the human act of applying will to give birth to a form."*

35 În original: *"My effort is to preserve Japanese residential architecture's intimate connection with nature and the openness to the natural world... a restoration of the unity between house and nature."*

36 În original: *"Inherent natural and unadorned beauty as the purest manifestation of Japanese cultural identity."* (trad. Aut.)

37 În original: *"...demonstrates an uncanny ability to conjoin East and West in buildings and plans of resonant purity and complex symbolism...Ando is a very Japanese architect and yet (his works) possess an indelible timelessness and universality."*

Sursa: <http://pqasb.pqarchiver.com/washingtonpost/access/8625796.html?FMT=ABS&FMTS=ABS&date=Apr+17%2C+1995&author=Forgey%2C+Benjamin&pub=The+Washington+Post&edition=&startpage=C1&desc=Japanese+wins+Pritzker%3A++Self-taught+architect+lauded+for+%27inner+vision%27>

Bibliografie

ANDO, Tadao, FUTAGAWA, Zukio, *Tadao Ando*, A.D.A. Edita, 1995,

ANDO, Tadao, Dal Co Francesco, *Tadao Ando: complete works*, Phaidon, 1995

ANDO, Tadao, *Tadao Ando: dormant lines*, Rizzoli, 1991

ANDO, Tadao, FRAMPTON, Kenneth, *Tadao Ando: buildings, projects, writings*, Rizzoli, 1984
DESHIMARU, Taisen, *Zen și viața cotidiană*, Editura Herald, București, 2006, *Satori: Mari Maeștri Zen* (antologie. Selecție texte, note și comentarii: Etienne Zeisler și Taisen Deshimaru), Editura Herald, București, 1999,
DESHIMARU, Taisen, *Întrebări pentru un maestru de zen*, Editura Teora, 1996,
DESHIMARU, Taisen, *Zen adevărat: introducerea la Shobogenzo*, Editura Axul Z, 1993,
FRAMPTON, *Tadao Ando: Museum of Modern Art*, 1991
FURYAMA, Masao, *Ando*, Tachen, 2006
JODIDIO, Philip, ANDO, Tadao, *Tadao Ando: Modern Art Museum of Fort Worth*, Rizzoli, 2008
NUKARIYA, Kaiten, *Istoria Zen-ului: doctrina și practica zen în China și Japonia*, Editura Herald, București, 2005
OSHO, *Calea Zen Osho*, Editura MIX, Brașov, 2007,

Periodice

Japan Architect nr. 48 (dec.-ian.)/2002-2003, p. 40, 82; nr. 52 (dec.-ian.)/2003-2004, p. 17, 97, 115; nr. 56 (dec.-ian.)/2004-2005, p. 22, 115; nr. 60 (dec.-ian.), 2005-2006, p. 26, 36
Domus nr. 857 (mart.)/2003, p. 34; nr. 855 (ian.)/2003, p. 62
Architectural Record, nr.5/ 2002; nr. 3/2003, p. 98; nr. 4/2003, p. 40; nr. 10/2004, p. 124
Architecture nr. 6/2003, p. 37, 48
Architectural Record nr. 4/2004, p. 113, 134; nr. 10, 2005, p. 116; nr. 7, 2006, p. 102; nr. 9, 2006, p. 98
Arhitect. Arhitectură, design, arte nr. 9-10/2003, p. 14; nr. 8, 2005, p. 11
Casabella nr. 717-718 (dec.-ian.)/2003-2004, p. 36; 719 (febr.)/2004, p. 22; nr. 730 (febr.), 2005, p. 44; nr. 731 (mart.), 2005, p. 44; nr. 747 (sept.), 2006, p. 78; nr. 750-751 (dec.-ian.), 2006-2007, p. 108; nr. 742 (mart.), 2006, p. 92
L'arca nr. 193 (iun.)/2004, p.64
Lotus nr. 122 (nov.)/2004, p. 85
Abitare nr. 445 (dec.)/2004, p. 84
Detail nr. 3/1991, p. B; nr. 2/1997, p. 137; nr. 6/1999, p. 961; nr. 8/2000, p. 1427, 1434
L'architecture d'aujourd'hui nr.340/2002, p. 58
The Architectural Review nr. 1298 (apr.), 2005, p. 88; nr. 1302 (aug.), 2005, p. 68; nr. 1305 (nov.), 2005, p. 76; nr. 1272 (febr.)/2003, p. 38; nr. 1278 (aug.)/2003, p. 32
Architecture Interieure Cree 308 (apr.-mai)/2003, p. 74; nr. 313 (febr.-mart.)/2004, p. 4; nr. 325 (mai), 2006, p. 70

Internet

Biography Tadao Ando, 1995 Laureate, published on Pritzker Architecture Prize official site:
<http://www.pritzkerprize.com/laureates/1995/index.html>
Kenneth Frampton, *Thoughts on Ando*, published on Pritzker Architecture Prize official site:
<http://www.pritzkerprize.com/laureates/1995/essay.html>
<http://archrecord.construction.com/people/interviews/archives/0205Ando.asp>
Interviuri la Architectural Record
http://search.atomz.com/search/?sp-q=tadao+ando&sp-a=sp100250b7&sp-p=any&sp-f=ISO-8859-1&sp-k=Architectural+Record&sp-t=ar_new§ion=archrecord
<http://www.charlierose.com/view/interview/1616>
<http://www.youtube.com/watch?v=4WlZUbGz4EU>
<http://www.youtube.com/watch?v=ruuyudjfUdM>
http://www.youtube.com/watch?v=twyMm0l5N_4&feature=fvwrel
Cd Tadao Ando-Revista Igloo Nr.9 din 2008